

LIBRIS

We know
books

MARINICĂ TIBERIU ȘCHIOPU

**INTERTEXTUL BUDIST
ÎN LITERATURILE ROMÂNĂ,
FRANCEZĂ ȘI ANGLO-AMERICANĂ**

Cuvânt-înainte de Cătălin Ghiță

INSTITUTUL EUROPEAN
2022

CUPRINS

CUVÂNT-ÎNAINTE / 7

INTRODUCERE / 9

1. Context, metodologie și corpus / 9
2. Întrebări de cercetare / 12
3. Perspective, ipoteze, obiective / 12
4. Definirea termenilor / 13
5. Prezentarea prospectivă a tezei / 16

**I. INTERTEXTUALITATEA: CONCEPTUALIZARE, VARIAȚIE
DIACRONICĂ ȘI GEOGRAFICĂ / 19**

- 1.1. Prolegomene / 19
- 1.2. Pionierii intertextualității / 21
 - 1.2.1. Aglutinarea teoriei: Julia Kristeva – de la *dialogism* la *intertextualitate* / 21
 - 1.2.2. Roland Barthes despre *moartea autorului* / 28
 - 1.2.3. Michael Riffaterre și *inconștientul intertextual* / 34
 - 1.2.4. Gérard Genette: între *architext* și *palimpsest* / 40
- 1.3. Reverberații transatlantice ale teoriei intertextualității / 48
- 1.4. Ecouri ale teoriei intertextualității în spațiul românesc / 56
- 1.5. Intertextualitatea și interculturalitatea: caracteristici ale societății contemporane / 75
- 1.6. Concluzii / 80

II. SCRITORII OCCIDENTALI ȘI FASCINAȚIA BUDISMULUI / 83

- 2.1. Începuturile relațiilor interculturale dintre popoarele asiatice și europene / 83
- 2.2. Occidentul descoperă budismul / 85
- 2.3. Influența budismului asupra filosofiei occidentale / 90
- 2.4. Intertextul budist în literaturile vest-europene / 99
 - 2.4.1. Intertextul budist în literatura franceză / 99
 - 2.4.1.1. Alexandra David-Néel / 99
 - 2.4.1.1.1. Intertextul budist în literatura de călătorie și explorare / 102
 - 2.4.1.1.2. *Călătoria unei pariziene în Lhasa* – aspecte imagologice / 105
 - 2.4.1.1.3. Romanul *Itinerariul unui lama și cele cinci înțelepciuni* – intertext și fantastic / 108
 - 2.4.1.1.4. Receptarea operei Alexandrei David-Néel în Occident / 115
 - 2.4.1.2. Eric-Emmanuel Schmitt: *Milarepa* – operă-palimpsest / 116

- 2.4.2. Budismul în literatura engleză / 123
- 2.4.2.1. Rudyard Kipling / 123
- 2.4.2.1.1. *Kim* – căutările spirituale în India colonială / 124
- 2.4.2.2. James Hilton: *Orizont pierdut* între budism, creștinism și mitul Insulei Preaferițiților / 132
- 2.4.2.3. Iris Murdoch – intertextualizarea budismului și metaficțiunea / 138
- 2.4.2.4. Hanif Kureishi: *Buddha din suburbie* – un pseudo-Buddha / 145
- 2.4.2.5. David Michie / 152
- 2.4.2.5.1. Trilogia *Pisica lui Dalai Lama* – ficționalizarea imaginii lui Kundün / 153
- 2.4.2.5.2. *Magicianul din Lhasa* – budismul și istoria Tibetului / 158
- 2.5. Literatura americană, Generația *Beat* și fascinația Orientului / 165
- 2.5.1. Generația *Beat* / 165
- 2.5.2. Jack Kerouac / 166
- 2.5.2.1. *Vagabonzii Dharma* – viziunea beatnicilor asupra budismului / 167
- 2.5.2.2. *Cartea trezirii. Viața lui Buddha* – reciclarea legendei lui Siddharta Gautama / 174
- 2.6. Concluzii / 181
- III. BUDISMUL ÎN LITERATURA ROMÂNĂ / 185**
- 3.1. Buddha și cărțile populare românești: romanul hagiografic *Varlaam și Ioasaf* / 185
- 3.2. Influențe budiste în creația eminesciană / 190
- 3.2.1. Mărturii despre pasiunea pentru budism a lui Eminescu / 190
- 3.2.2. Intertextul budist în poezia eminesciană / 195
- 3.3. Idei budiste în poezia lui Lucian Blaga / 199
- 3.4. Concluzii / 206
- IV. CONCLUZIE / 209**
- BIBLIOGRAFIE / 215**

Capitolul I

**INTERTEXTUALITATEA: CONCEPTUALIZARE,
VARIAȚIE DIACRONICĂ ȘI GEOGRAFICĂ****1.1. Prolegomene**

Teoria literaturii a cunoscut în cea de-a doua parte a secolului al XX-lea o nouă direcție de cercetare, axată pe decelarea relațiilor transtextuale: teoria intertextualității. Noul concept, *intertextualitatea*, creat de Julia Kristeva, descrie o realitate culturală a cărei vechime se confundă cu cea a literaturii însăși, întrucât, în mod conștient sau nu, textele și scriitorii au comunicat dintotdeauna (astfel, apărând *textul infinit* – despre care vorbea Barthes în *Plăcerea textului* – în care trăim în prezent). Deși Mihail Bahtin, prin conceptele *dialogism*² și *polifonie*³, a intuit dialogul existent între autori/ texte, definirea și inventarea conceptului *intertextualitate* se datorează teoreticienei de origine bulgară Julia Kristeva; pentru ea *intertextualitatea* reprezintă „indicele modului în care un text citește istoria și se inserează în ea” (Kristeva 1980: 266), astfel textul literar devine o oglindă a istoriei în care viețuiește. Conceptul creat de Kristeva a constituit sursa unor ample dezbateri între teoreticieni, fiind, astfel, decelate noi posibilități de a defini și clasifica fenomenul intertextual.

² *Dialogismul* a fost utilizat pentru prima dată în teoria literară de către Mihail Bahtin, în studiul *Problemele poeziei lui Dostoievski* (1929). Teoreticianul rus „a scos dialogismul din sfera reflecției exclusiv filosofice, aplicându-l în domeniul științei literare” (Grati și Corcinschi 2017: 129). Ca modalitate de structurare a textului literar, *dialogismul* presupune o pluralitate de voci aflate în dialog; în studiul despre romanul dostoevskian, Bahtin a ilustrat acest concept printr-o „analiză contrastivă între romanele lui Dostoievski și ale lui Tolstoi” (Cuddon 2013: 198), textele dostoevskiene fiind caracterizate de *polifonie* și *dialogism*, în timp ce romanele tolstoiene sunt monologice.

³ *Polifonia* este conectată la *dialogism*, ambele concepte bazându-se pe ideea de pluralitate de voci: „romanele lui Dostoievski sunt definite ca polifonice în sensul că nu există nicio «voce» centrală, iar personajele sunt caracterizate nu prin temperamentul sau profilul lor psihologic, ci prin ideile lor și prin felul în care le expun” (Macey 2008: 37). În universul ficțional al textelor dostoevskiene asistăm la un dialog fără sfârșit, în care ultimul cuvânt este mereu amânat.

Dacă pentru Michael Riffaterre *intertextualitatea* reprezenta o rețea „de funcții care constituie și reglează relația dintre text și intertext” (Riffaterre 1981: 4)⁴, iar *intertextul* definea un corpus de texte coagulat în memoria lectorului la vederea/ citirea unui text, pentru cercetătoarea româncă Cristina Hăulică, *intertextul* reprezenta: „textul ca loc de răscruce, de întâlnire (receptare și inserție totodată) cu ansamblul social-istoric al umanității” (Hăulică 1981: 20). *Intertextualitatea* vizează relațiile apărute între texte atât în perspectivă diacronică, cât și sincronică și nu se rezumă doar la textele literare (asupra cărora ne vom opri în această lucrare), ci la toate tipurile de texte⁵: literare, științifice, administrative sau de altă natură.

După ce Roland Barthes a lansat „moartea autorului”, accentul a fost transferat asupra cititorului. Lectorul deține un statut privilegiat în cadrul teoriei intertextualității, datorită funcției sale de interpretare a textului literar și de stabilire a unor conexiuni între textul pe care îl are în față și textele anterioare. Carmen Mușat sublinia importanța alianței *autor-cititor* pentru receptarea și reușita unui text:

„Dar ce șanse de reușită ar avea autorul unei opere-palimpsest, dacă nu i s-ar alătura în acest demers Cititorul, cu imaginația și experiența sa de lectură, cu abilitatea sa de a crea punți între texte diferite, mereu la pândă în umbra paginilor, călătorind neconștient de la o carte la alta, dintr-o lume într-alta? Doar

⁴ Toate traduceri citate redată în această lucrare îmi aparțin, excepție făcând citatele din lucrări pentru care este indicat un traducător pentru limba română la *Bibliografie*.

⁵ Cu privire la originea termenului *text* și la tipologia textelor, Heinrich Plett afirmă: „Originea lingvistică a termenului ne trimite la sensul de țesătură (*textus*), îmbinare – sau, mai modern spus, «structură» a unui lucru. În acest sens găsim definiții care identifică textul cu «forma lingvistică a operei» [...] sau cu un produs linear al vorbirii [...]. Lucrări recente mai arată, în afară de aceasta, că substratul «textualizării» («Vertextung»), al punerii în text, nu trebuie să fie cu orice preț limba. În afară de texte vorbite și scrise, pot fi deosebite texte în Morse sau gesturi [...]. Astfel înțelese, textele sunt structuri relaționale de semne de feluri și origini diferite” (Plett 1983: 9). Paul Cornea definea textul drept „un ansamblu frastic interrelaționat, caracterizat de continuitatea și stabilitatea sensului” (Cornea 1998: 37). Astfel, *textele* reprezintă, în esență, structuri semiotice generatoare de sens și nu se rezumă numai la textele orale și scrise, pot fi considerate texte o pictură, o arie muzicală sau o sculptură; și pe acestea din urmă, Mieke Bal le consideră tot texte narative: „[...] un text narativ este un text în care un agent relatează («spune») o poveste cu anumite mijloace, cum ar fi limbajul, imaginile, sunetul, clădirile sau o combinație a acestora” (Bal 2008: 25). Aceste texte pot intra în relații intertextuale cu alte texte (de același tip sau diferite), sunt bine cunoscute cazurile în care un tablou, un cântec sau un ansamblu statuar redă un mit sau anumite simboluri pe care le regăsim în anumite texte literare; intertextualitatea putând crea în acest fel conexiuni între arte, în acest caz putem vorbi despre *intertext interartistic*.

cu ajutorul lui reușește autorul să confere personajelor sale trăsături tridimensionale” (Mușat 2017: 142).

Prin conectarea unor texte aparținând unor culturi diferite (prin intermediul traducerilor), *intertextualitatea* interferează cu *interculturalitatea*, ambele fenomene contribuind la dezvoltarea culturilor între care creează punți, sporindu-le complexitatea. O direcție de cercetare interesantă ar putea fi studiul implicațiilor fenomenului intertextual în istoria mentalităților, cercetarea modului în care mentalitățile colective ale unor grupuri etnice aflate în contact s-au influențat reciproc prin intermediul relațiilor intertextuale dintre literaturile lor naționale.

În paginile următoare vom prezenta câțiva dintre cei mai importanți teoreticieni care au creat teoria intertextualității și au cercetat fenomenul intertextual, încercând să deslușească enigmaticele relațiilor pe care textele nu încetează să le stabilească între ele și modul în care acestea se manifestă.

1.2. Pionierii intertextualității

1.2.1. Aglutinarea teoriei: Julia Kristeva – de la *dialogism* la *intertextualitate*

Julia Kristeva (n. 1941), cercetătoare franceză de origine bulgară, s-a remarcat ca teoretician al literaturii și limbajului, psihanalist și scriitor, fiind membră a Grupului *Tel-Quel*. Ariile sale de interes vizează lingvistica, literatura, psihanaliza și filosofia. Sosită în Franța în anii '60 ai secolului trecut, Kristeva a găsit aici o scenă intelectuală în care numeroase atitudini consacrate în domeniile filosofiei, teoriei politice și teoriei psihanalitice erau transformate de un structuralism dependent de lingvistica saussuriană și, tot mai mult, de critica orientată împotriva acestei direcții, care va fi cunoscută mai târziu ca poststructuralism. Activând în cadrul Grupului *Tel-Quel* și publicând în revista omonimă, Kristeva a cunoscut intelectuali de renume mondial, precum: Roland Barthes, Michel Foucault, Maurice Blanchot, Jacques Derrida, Philippe Sollers (cu care s-a căsătorit) sau Gérard Genette; statutul său în cadrul grupului fiind unul paradoxal: străin și, totodată, principal teoretician al textualității.

Una dintre realizările majore ale Juliei Kristeva, în planul teoriei literaturii, este reprezentată de crearea conceptului și teoriei *intertextualității*. Deși teoreticiană a pornit de la cercetările lui Saussure și Bahtin în fundamentarea noului concept, ea are meritul de fi creatoare intertextualității⁶, concept

⁶ „De vreme ce nici Saussure, nici Bahtin nu utilizează termenul, cei mai mulți își vor dori s-o crediteze pe Julia Kristeva ca fiind inventatoarea *intertextualității*. Kristeva, după cum vom observa, este influențată atât de modelul bahtinian, cât și de cel

inedit, care desemnează o realitate specifică activității intelectuale umane, o practică ce-și are originile în vremuri foarte îndepărtate. Într-un interviu, cercetătoarea afirmă, cu privire la geneza conceptului *intertextualitate*, că acesta nu se regăsește în opera lui Bahtin, dar el poate fi „dedus” din ea⁷. Teoria intertextualității pornește de la premisa că orice text constituie un ansamblu de referințe și citate din alte texte, astfel putem afirma că *textul* este un sistem deschis, ce stabilește relații cu numeroase alte texte. În termenii Juliei Kristeva, textul este „o productivitate, [...] o permutare de texte, o *inter-textualitate*: în spațiul unui text mai multe enunțuri luate din alte texte se încrucișează și se neutralizează” (Kristeva 1980: 252). Pornind de la analiza transformațională a structurii romanului francez al secolului al XV-lea, cercetătoarea afirmă, în studiul *Problemele structurării textului*, că „metoda transformațională ne determină deci să situăm structura literară în ansamblul social, considerat ca ansamblu textual” (*ibidem*: 266); asocierea dintre *ansamblul social* și *ansamblul textual* induce ideea *textului infinit*, ideea că omul trăiește fiind înconjurat de un infinit de texte de diverse facturi, ajungându-se astfel la definiția pe care Roland Barthes a dat-o *intertextului*⁸: „imposibilitatea de a trăi în afara textului infinit, fie că acest text este Proust sau ziarul cotidian, sau ecranul televizual” (Barthes 2006: 33). În acest studiu, ea revine asupra noului concept (*intertextualitate*), definindu-l drept „interacțiune textuală care se produce în interiorul unui singur text” (Kristeva 1980: 266), accentuând dimensiunea istorică a acestui fenomen: „pentru subiectul cunoscător, intertextualitatea este o noțiune care va fi indicele modului în care un text citește istoria și se inserează în ea” (*ibidem*). Autoarea aduce în prim-plan conceptul *ideologem*, pe care îl definește astfel: „funcția comună care leagă o structură concretă (să spunem, romanul) de alte structuri (discursul științei, de pildă) într-un spațiu intertextual” (*ibidem*: 268); Kristeva utilizează termenul *ideologem* ca un echivalent pentru ceea ce, în prezent, în lingvistica rusă este numit *intertextem*⁹. Teoreticiana oferă și o taxonomie a

saussurean și încearcă să combine intuițiile și teoriile majore ale acestora” (Allen 2000: 11).

⁷ „Personal, găsesc opera lui Bahtin foarte incitantă, în special studiile sale despre Rabelais și Dostoevski. El s-a îndreptat spre o înțelegere dinamică a textului literar care considera fiecare enunț ca fiind rezultatul intersecției în interiorul său a unui număr de voci, cum le-a numit el [...] Cred că interpretarea mea rămâne, pe de o parte, loială ideilor sale și demonstrează, pe de altă parte, încercările mele de a le aprofunda și extinde” (Mitchell Guberman ed. 1996: 189).

⁸ Carmen Popescu oferă și o precizare etimologică referitoare la noțiunea de *intertext*: „dacă «textul» este «țesătură», «textură», așa cum arată latinescul «textus», «intertextere» înseamnă «a întrețese», a amesteca în procesul țeserii sau al urzirii” (Pascu 2006: 49).

⁹ „În lingvistica rusă, asemenea unități intertextuale sunt denumite cu un termen care se regăsește tot mai constant în studiile de ultimă oră: *intertextem* (după modelul altor

ideologemului, distingând două categorii: „un ideologem al *simbolului* (reperabil în mitul și în toate practicile semnificante/texte ale societății sincretice) și un ideologem al *semnului* (reperabil în societatea și în romanul care culminează cu economia burgheză)” (*ibidem*); simbolul și mitul sunt atribuite societăților tradiționale și societății europene de până la secolul al XV-lea, iar semnul este asociat gândirii moderne și societății burgheze. O dovadă incontestabilă a influenței modelului saussurian asupra gândirii și teoriilor Juliei Kristeva este reprezentată de utilizarea conceptelor saussuriene: *referent*, *semnificat* și *semnificant*¹⁰. Două concepte noi, introduse de teoreticiană în acest studiu, sunt *fenotextul* și *genotextul*:

„Celor două tipuri de structuri, cea a competenței și cea a performanței, le-ar corespunde geno-textul, adică nivelul în care textul este gândit, transformat, produs, generat și feno-textul, adică nivelul textului realizat, al fenomenului textual, al acestui reziduu în care basculează procesul de producție și care e întotdeauna mai puțin decât procesul de transformare anterior produsului” (*ibidem*: 264).

Genotextul reprezintă procesul, iar *fenotextul* structura, primul concept ar fi echivalentul unei metode, pe când cel de-al doilea corespunde materialului din care este conceput textul. Prin decelarea celor două niveluri, autoarea a ilustrat un „prototip” dublu-stratificat al textului.

În ultima vreme au apărut tot mai multe voci, în special în Occident, care contestă rolul Juliei Kristeva de creatoare a conceptului intertextualitate, pe de o parte din cauza originii bahtiniene a ideii de comunicare între texte, iar pe de altă parte din cauza contribuției lui Roland Barthes la definirea și diseminarea acestui concept. În acest context, minimalizarea contribuției teoreticienei de origine bulgară la teoria intertextualității ar putea fi înțeleasă:

„oricât de încurajatori ar fi criticii cu privire la cercetările sale semiotice, ei trec rapid peste termenul Juliei Kristeva pentru a se concentra pe teoreticieni mai iluștri, precum Barthes. Într-adevăr, el, nu Kristeva, a scris definiția *intertextualității* în *Encyclopédie universalis* în 1973. În afara semioticii, criticii intertextualității, de asemenea, minimalizează contribuția Juliei Kristeva și creațiilor sale «franțuzești», ca derivate ale operei lui Bahtin și ale cercului său” (Orr 2003: 20).

unități pe care lingvistica deja le-a acceptat definitiv: morfem, lexem, sintaxem, stilem, semem etc.)” (Ungureanu 2010: 171).

¹⁰ „Semnul păstrează caracteristica fundamentală a simbolului: ireductibilitatea termenilor, adică, în cazul semnului, a referentului la semnificat și a semnificatului la semnificant și, pornind de aici, a tuturor unităților structurii semnificante înseși” (Kristeva 1980: 269).

Studiul *Le Mot, le dialogue, le roman*¹¹, scris în 1966, la scurt timp după sosirea în Franța, prezintă și dezvoltă ideile centrale ale operei lui Mihail Bahtin. Acest text este unul divizat din multe puncte de vedere, cu greu echilibrat la limita dintre structuralismul tradițional, cu pretențiile sale de obiectivitate științifică (după cum este dovedit de utilizarea matematicii¹² și a unui set de teorii creat de către Kristeva pentru a-și ilustra ideile) și o formă prematură de poststructuralism. Raportarea la opera lui Bahtin este recurentă în textele teoreticienei, de altfel și în acest studiu autoarea accentuează din nou ideea centrală a creației bahtiniene: *dialogismul* – conceptul-mamă pentru teoria intertextualității:

„În acest context insistența Juliei Kristeva asupra subiectului vorbitor ca principal obiect al analizei lingvistice ar părea să-și aibă originile în propria ei lectură a dialogismului bahtinian, ca joc cu final deschis între textul subiectului (emițătorului, n.m.) și textul destinatarului, o analiză care, de asemenea, dă naștere conceptului kristevan de *intertextualitate*” (Moi 1986: 34).

În acest studiu, Kristeva oferă o nouă definiție a *intertextualității* ca „mozaic de citate”, când se referă la noțiunile de *dialog* și *ambivalență* la Bahtin: „orice text este construit ca un mozaic de citate; fiecare text constă în absorbirea și transformarea altuia. Noțiunea de *intertextualitate* o înlocuiește pe cea de *intersubiectivitate*, iar limbajul poetic este citit, cel puțin, ca dublu” (*ibidem*: 37). Ideea unui text ce înglobează alte texte este similară procesului de fagocitoză din lumea microorganismelor vii, cu alte cuvinte orice text presupune metabolizarea unui număr de alte texte. Textul nu mai poate fi considerat rezultatul eforturilor unui singur autor, ci, mai degrabă, rezultatul relației autorului cu ceilalți scriitori și cu textele acestora, atât din perspectivă diacronică, cât și sincronă.

În sfera de cultură anglo-americană, traducerea din opera Juliei Kristeva au apărut după publicarea unor traduceri din lucrările altor *tel-quel-îști*, precum Barthes, de aceea în mediile academice anglofone teoria intertextualității a

¹¹ Tradus în limba engleză cu titlul *Word, Dialogue and Novel*, inclus în volumul *The Kristeva Reader*, editat de Toril Moi, 1986, Columbia University Press, New York.

¹² Alan Sokal, în *Fashionable Nonsense: Postmodern Intellectuals' Abuse of Science*, deconstruiește pretențiile teoreticienei de rigurozitate matematică, punctând erorile de factură matematică, ca apoi să concluzioneze: „Cel puțin Kristeva are o vagă idee despre matematica pe care o invocă, chiar dacă este evident că nu înțelege întotdeauna sensul cuvintelor pe care le utilizează. Dar problema principală ridicată de aceste texte este că ea nu face nici un efort pentru a justifica relevanța acestor concepte matematice pentru domeniile pe care intenționează să le studieze – lingvistica, critica literară, filosofia politică, psihanaliza [...]” (Sokal & Bricmont 1998: 49).

pătruns mai întâi grație traducerilor din Barthes, nu din opera Juliei Kristeva, cum ar fi fost normal; acesta este unul dintre motivele „marginalizării teoreticienei” în ceea ce privește diseminarea și dezvoltarea teoriei intertextualității (Orr 2003: 21-22). În acest context, teoria generată de Kristeva părea surprinzător de similară teoriei barthesiene a *morții autorului* și *deconstrucției* derrideene. Referitor la impactul teoriei intertextualității, Mary Orr afirma:

„Intertextualitatea a fost pe atunci Big Bang-ul lingvistic, deconstrucția Textului în texte și intertexte, în care acești doi termeni au devenit în cele din urmă sinonimi. Din toate punctele de vedere, creația Juliei Kristeva nu a fost altceva decât un moment pre-semiotic între viitoarele amânări ale (inter)textului în spațiul semiotic” (*ibidem*).

Dacă, în viitor, contribuția Juliei Kristeva la teoria intertextualității va fi minimalizată și redusă la o simplă menționare în istoria criticii și teoriei literaturii, relectura studiului *Semeiotikè* ar putea să o reabiliteze și ar avea o importanță supremă în recuperarea unei figuri majore, în dublu sens: „pentru intertextualitatea Juliei Kristeva în teoria literară și culturală și pentru Kristeva ca femeie intelectual” (*ibidem*: 23-24). Originile intereselor de cercetare ale teoreticienei se află în teza sa de doctorat (susținută în 1966), inedită prin explorarea formalismului rus și a ideilor structuraliste și grefarea acestora pe lingvistica saussuriană și în politicile *tel-quel*-iste ale materialismului post-marxist pentru a anticipa o teorie a intersubiectivității ca text. Critica franceză și cea anglo-americană au evidențiat în exces apartenența Juliei Kristeva la cultura franceză, iar moștenirea sa est-europeană a fost neglijată. Din lectura operei teoreticiene rezultă că teoriile semiologiei, deconstrucției și intertextualității „sunt mult prea puțin conciliante cu alteritatea” (*ibidem*: 31). Stranietatea, alienarea și străinătatea nu sunt văzute ca alteritate, ci ca pandant al sinelui. În opera sa, cercetătoarea menține o unitate epistemică. Statutul său de emigrant și alteritatea pe care a descoperit-o în munca ei, în și prin intermediul francezei, în special contribuția sa la teoriile lingvistice franceze, la fel ca poziția sa referitoare la formalismul rus, îi alimentează demersul teoretic, fie că este vorba de intertextualitate ca permutare de texte, fie de maladiile omului contemporan și influența lor asupra creativității; în demersul său psihanalitic referitor la noile boli sufletești, autoarea pare a da dovadă de vizionarism¹³.

În ceea ce privește aplicabilitatea teoriei intertextualității la anumite genuri sau specii literare, Kristeva susținea că romanul este prin excelență o specie polifonică (după cum afirma și Bahtin), „cu condiția să înțelegem că de

¹³ „Între timp să-i lăsăm pe ceilalți să-și continue lungul marș către idoli și adevăruri de tot soiul, susținuți de o credință justificată, absolut necesară pentru războaiele ce vor urma, războaie care vor fi neapărat sfinte” (Kristeva 1982: 210).

la apariția romanului în Vest avem un *roman* interminabil, iar denumirea de *roman* a devenit generică pentru o experiență de scriere drastic extinsă” (Mitchell Guberman ed. 1996: 191).

Fiind interviuată cu privire la abordarea a numeroase tipuri de texte în activitatea sa, la propensiunea sa pentru psihanaliză și cu privire la personalitatea sa, Kristeva a afirmat:

„Poate că eu sunt o personalitate intertextuală. Am o mulțime de fațete, ca un diamant. Cred cu tărie că dacă există un «model», el este granița dintre rațiune și absurditate, dintre semiotic și simbolic. Evident, acesta ia forme diferite, în perioade diferite, pentru diverși oameni. Dar ceea ce mă interesează pe mine este linia de demarcație. Uneori am sentimentul că, în măsura în care implică utilizarea limbajului, condiția umană este foarte fragilă și că scrisul explorează acea fragilitate. Încerc să găsesc exemple de texte literare în care această fragilitate pare să aibă vizibilitate maximă” (*ibidem*: 203).

Observăm că teoreticiană nu vorbește numai despre procedee intertextuale, scrieri intertextuale, ci chiar despre „personalitate intertextuală”; teoria intertextualității constituind pentru ea o linie directoare cu reverberații semnificative pentru propria *forma mentis*.

În numeroasele eforturi ale Juliei Kristeva de a expune principiile unei analize literare cu adevărat conștiente de precaritatea întâlnirii dintre interpret și text, accentul cade pe complexitate și pluralitate, dinamică și procesualitate. Ceea ce nu explică ea în mod satisfăcător este a cui subiectivitate o astfel de abordare ar trebui (sau ar putea) să o examineze la un anumit moment al analizei textuale: a autorului sau a personajului?, a cititorului sau a criticului?; iar această ambiguitate se dovedește a fi problematică în comentariile sale literare:

„Cititorii Juliei Kristeva se vor izbi de aceste probleme mai întâi cu privire la Joyce, în încercarea de a selecționa cele mai elementare precepte ale tezei sale: se referă «Joyce» la «omul însuși» sau la un set de lucrări al căror autor poartă acel nume? ea atribuie intenție auctorială lucrurilor pe care operele lui le fac sau le spun? Distinge ea între ideile, afirmațiile și experiențele personajelor lui Joyce și ale sinelui biografic al lui Joyce?” (Becker-Leckrone 2005: 96).

Intertextualitatea, așa cum a fost definită de Kristeva, constituie o modalitate de interogare a ideii tradiționale a autorului considerat drept creator unic și omniscient al textului literar, prin deplasarea atenției pe textualitatea dinamică și implicarea cititorului. Spre deosebire de Barthes, ea păstrează, totuși, un anumit interes pentru creator în mijlocul acestui asalt al intertextului. După cum a observat Carmen Popescu, în *Intertextualitatea și paradigma*

dialogică a comparatismului, Kristeva a revenit, în anii '70 ai secolului trecut, asupra intertextualității, operând unele revizuiuri:

„În *La Révolution du langage poétique. L'avant-garde à la fin du XIXe siècle: Lautréamont et Mallarmé*, Kristeva constată că intertextualitatea a fost înțeleasă în sensul unei banale critici a surselor, deci va prefera de aici încolo termenul *transpoziție*, mai potrivit pentru a exprima *efracția* subiectului și obiectului în textele lui Mallarmé sau Lautréamont. Astfel, intertextualitatea este reformulată ca «transpunerea unui sistem sau a mai multor sisteme de semne în altul, sau un câmp de transpoziții a mai multor sisteme semnificante» (Popescu 2016: 59).

Intertextualitatea desemnează domeniul comun scrierii și lecturii ca spațiu al intertextualului, iar o descriere a intertextualității ar implica ilustrarea relației dintre text și practicile discursive din cadrul unei culturi, precum și relațiile ce se stabilesc între cultură și texte. Studiul intertextualității, după cum susținuse și Kristeva, nu se rezumă numai la cercetarea surselor și influențelor, așa cum se consideră în general, ci își extinde aria de aplicabilitate și asupra practicilor discursive anonime, coduri a căror origine nu mai este reperabilă, dar care constituie condițiile necesare pentru crearea unor noi texte. Carmen Popescu observase, în teza sa de doctorat, umbra de incertitudine ce încă planează asupra conceptelor *intertext* și *intertextualitate* și confundarea lor frecventă cu *sursa* și *influența*: „chiar conceptul de intertextualitate are nevoie de apărare, de vreme ce destui sunt tentați să considere că intertextul și intertextualitatea sunt doar etichete mai sonore și aparent mai tehnice pentru noțiunile mai vechi de «sursă» sau «influență»” (Pascu 2006: 49).

Conceptul creat de Kristeva nu se limitează doar la domeniul literaturii, ci se aplică influențelor, adaptărilor și referințelor ce apar între diverse domenii ale creației, ajutând la studierea circulației ideilor, temelor și motivelor între literatură, artă și știință, depășind astfel granițele impuse de limbă sau naționalitate. Orice produs al literaturii sau al celorlalte arte poate fi interpretat în relație cu produsele anterioare ale acestor domenii. Studiul influențelor a depășit limitele unor relații ierarhice și binare între doi autori, două opere sau două literaturi naționale, acestea sunt discutate în contextul mai larg al evoluției curentelor literare la nivel internațional sau transnațional. Se poate observa că noțiunea de *intertextualitate* poate fi conexată conceptelor de *influență* și *dialog intercultural*, deoarece prin intermediul influențelor stabilite între diverse literaturi naționale culturile respective intră într-un veritabil dialog.

Teoria intertextualității a alterat teoriile anterioare referitoare la producerea, sensul, funcțiile și receptarea operei literare. S-a dovedit că textele, de fapt, participă la „construcția socială a realității și nu se rezumă doar la reprezentarea așa-numitei lumi extra-textuale în mod direct (prin mimeză), ci

printr-un filtru discret de clișee, al textualizărilor anterioare (semioză)” (Juvan 2008: 4). În perspectivă diacronică, această teorie a suferit numeroase fracturări și interpretări, dar evoluția sa până în prezent a confirmat importanța pe care o are pentru teoria și practica literaturii

1.2.2. Roland Barthes despre *moartea autorului*

Importanța cercetărilor lui Roland Barthes (1915 – 1980), unul dintre cei mai influenți teoreticieni ai secolului al XX-lea, se datorează contribuțiilor sale novatoare în domeniul teoriei literare. În opera sa pot fi decelate câteva faze distincte în care limbajul critic se schimbă, însă preocupările sale se mențin oarecum constante. El a fost interesat de relația ce se stabilește între limbaj și societate și formele literare care mediază această relație. La o lectură rapidă a operelor sale se poate observa propensiunea pentru a crea neologisme, de a utiliza sisteme clasificatorii și concepte pereche (în general, cel de-al doilea termen al perechilor de concepte semnalează o dimensiune utopică, ce traversează opera teoreticianului francez). Unul dintre interesele majore ale lui Barthes este reprezentat de problematica scriiturii, el constată că orice scriitură este permeată de valori sociale sau ideologice. Prin studiul *Éléments de sémiologie* (1965) a ajutat la integrarea semiologiei în viața intelectuală, acesta devenind un studiu de referință în domeniu; de asemenea, Barthes a contribuit și la dezvoltarea naratologiei. Studiul despre Racine (*Sur Racine*, 1963) l-a plasat pe teoretician în mijlocul unei controverse din cauza abordării sale centrate pe o lectură antropologică și psihanalitică, ce defavorizează abordarea clasică, axată pe autor și operă (prin acest demers este prefigurată *moartea autorului*); această controversă a ajuns în prim-planul scenei intelectuale din Franța, având în vedere că Racine era un Shakespeare al poporului francez, iar demersul lui Barthes a fost denunțat drept impostură. Teoreticianul a susținut că, asemenea limbii, care nu este neutră, nici critica nu poate fi neutră, specificul literaturii putând fi examinat numai în contextul unei semiologii. Prin studiul *Système de la mode* (1967), faza structuralistă a operei sale atinge apogeul, iar acesta constituie o analiză ultrarafinată a articolelor vestimentare, foarte dificil de urmărit.

Studiul *Roland Barthes par Roland Barthes* (1975) are caracter autobiografic și se axează pe tema dorinței, aici Barthes a făcut unele aluzii voalate cu privire la orientarea sa sexuală, iar apogeul acestei ultime faze de creație a teoreticianului este reprezentat de studiul dedicat fotografiei (*La Chambre claire: Note sur la photographie*, apărut în 1980, anul morții sale).

Roland Barthes, în strânsă legătură cu Julia Kristeva, a abordat problematica intertextualității, având un rol important în dezvoltarea și clarificarea acestei teorii. Pentru Graham Allen, el „rămâne cel mai articulat dintre toți scriitorii care abordează conceptul de intertextualitate” (Allen 2000: 61).